

- 6 Нимчук В. В. Українська ономастична термінологія (проект) // Повідомлення української ономастичної комісії.- Випуск I.- К : Наукова думка, 1966.- С.24-43.
7. Сими́на Г. Я. Фами́лия и прозви́ще // Ономастика Поволжья. 2.- Горький, 1971.-С. 27-34
- 8 Словарь української мови. Упорядкував, з додатком власного матеріалу, Борис Гринченко - К., 1907-1909.- Т. 1-4.
- 9 Словник української мови. В 11 т – К : Наук думка,1970-1980
- 10 Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии.- Издательство «Наука».- М ,1978
11. Чучка П. П. Антропонімічні словосполучення в українських говорах Закарпаття // Міжвузівська наукова конференція з проблем синтаксису української мови.- Чернівці. 1965 - С. 149-154.
- 12 Чучка П. П. Сучасні вмотивовані прізвиська і словотворча структура прізвиськ // Zbornik pedagogickej fakulty v prešove university P.J.Šafárika v Košiciach: Slavistika.- Bratislava, 1976.-С. 83-88.
13. Białik M. Przewiska i przydomki ludności wiejskiej (na przykładzie wsi Andrzejki w woj. łomżyńskim) // Onomastica XXVIII,1983 -S. 172-179
- 14 Cieślíkowa A. Przewiska // Polskie nazwy własne. Encyklopedia /Pod redakcja Ewy Rzetelskiej-Feleszko/- Warszawa-Kraków,1998 -S. 119-134
- 15 Tomczak Ł. Antroponimy nieoficjalne mieszkańców Sutkowa // Przewiska i przydomki w językach słowiańskich Część II. /Pod redakcja Stefana Warchoła/- Lublin Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 1999.- S. 203-215.

Наталія Головачук (Ужгород)

СЕМАНТИКА ТВІРНИХ ОСНОВ НІМЕЦЬКИХ ПРИЗВИЩ ЗАКАРПАТТЯ

Im Artikel handelt es sich um die semantische Analyse der grundlegenden Lexeme der deutschen Familiennamen Transkarpatiens, die in der Region im XVIII – XX Jh. fixiert sind. Im Rahmen jeder lexikalisch-semantischen Gruppe werden die strukturell-wortbildenden Typen analysiert.

Антропонімія німецького населення Закарпаття — невивчена ділянка української етнологістики. Історія німецьких поселень у Закарпатті, їхні звичаї, традиції, діалектні особливості уже були об'єктом дослідження науковців. Прізвиськам німців Закарпаття дотепер не приділялося належної уваги. Поруч з українськими антропонімами та антропонімами іншої мовної належності їх розглядає П. Чучка у докторській дисертації [1], видрукувано дві статті П. Чучки та Г. Меліки (у співавторстві) [2, 3]. Однак названі праці не становлять цілісного й повного аналізу німецьких прізвиськ Закарпаття.

Списки німецьких переселенців, укладені А. Мюллером [4], А. Пфренцінгером [5], А. Сасом [6], свідчать, що на початок XVIII століття, часу поселення найбільшої групи німців у Закарпатті, у німців уже існувала стабільна, розвинена прізвисьцева система, яка сформувалася у XII – XVI століттях.

Унаслідок опрацювання архівних документів (господарських книг населених пунктів, у яких компактно проживали німці, церковних та загсових реєстраційних книг про народження, шлюб та смерть, реєстраційних документів ВВІРу про дозвіл на виїзд) зібрано близько 1500 прізвиськ з німецьким стимомом, які упродовж майже трьох століть функціонували на Закарпатті.

Генезис твірних основ прізвиськ, що утворені на основі лексики німецької мови, дає

підстави виділити такі семантичні групи прізвищ: а) прізвища, мотивовані апелятивами, б) прізвища, мотивовані особовими іменами, в) прізвища, мотивовані топонімами.

Відапелятивні основи складають 968 ($\approx 65\%$ антропонімних одиниць), відіменні основи — 324 ($\approx 22\%$ одиниць), відтопонімні — 188 ($\approx 13\%$ одиниць).

Прізвища від апелятивних основ покласифіковано за двома категоріями — *potina personalia* та *potina impersonalia*.

Прізвища з основами категорії *potina personalia* утворюють чисельнішу групу — 638 антропонімних одиниць. Це дозволяє констатувати, що твірними основами прізвищ найчастіше ставали лексеми з особовим значенням, зокрема ті які називали професійну діяльність людини. Її зовнішні чи внутрішні характеристики, вказували на топографічну ознаку місця проживання, соціальний стан чи етнос особи. В результаті аналізу допрізвищевої семантики твірних основ категорії *potina personalia* виділяються 6 лексико-семантичних груп, кількісна презентованість яких є неоднаковою.

Найпродуктивнішими при становленні прізвищ виявились основи, які називають професію, рід занять та різні види діяльності (*Beck, Habermann, Pelzer, Stuller* та ін.). Прізвища цієї групи становлять 330 ($\approx 52\%$) одиниць. За цією групою слідують прізвища, лексичною базою яких є основи на позначення внутрішніх та зовнішніх ознак людини (*Bronner Grimm Kurz, Schrammer* та ін.). Цих прізвищ — 155 ($\approx 24\%$). Третю за чисельністю групу прізвищ категорії *potina personalia* становлять ті, що мотивовані основами, які вказують на територіальну (топографічну) ознаку місця проживання (*Auer Langwieser, Rittner Tannler* та ін.). Цих прізвищ — 104 ($\approx 16\%$). Низькою продуктивністю на антропонімному рівні відзначаються основи, які називають етнічну приналежність (їх 26, $\approx 4\%$), *Bern, Freese, Zipser* та ін.; соціальне становище людини (їх 13, $\approx 2\%$) *Dienert, Fürst König* та ін.; родинні зв'язки (їх 10, $\approx 2\%$) *Mutter, Schwieger, Selmann* та ін.

Група прізвищ, утворених від назв, які вказують на заняття, професію та різні види діяльності, включає 16 тематичних підгруп. Ці тематичні групи неоднаково репрезентовані у їх кількісному співвідношенні. Найбільше прізвищ (44, $\approx 7\%$) відносять до лексем, що називають адміністративні та громадські посади та церковних служителей (*Bader Kanzler, Lechner, Richter* та ін.); лексем на позначення сільськогосподарських професій (*Alentmann, Drescher Mäder, Zweigardt* та ін.) — 39 ($\approx 12\%$), діяльність, пов'язану з металургією та металобробкою (*Bleier, Schmiedle, Zimmer* та ін.) окреслюють 30 ($\approx 9\%$) лексем, назв, пов'язаних з горівництвом (*Kramer, Handelsmann, Rofideutscher* та ін.) — 30 ($\approx 9\%$) з виготовленням продуктів харчування (*Fleischer, Methbrauer, Miller* та ін.) — 29 ($\approx 9\%$), їх назв, що позначають професії, які пов'язані з деревообробним виробництвом (*Büttner, Drachler, Pinder, Wagner* та ін.) — 27 ($\approx 8\%$). Найменш представлені у лексичній базі німецьких прізвищ Закарпаття є основи, які називають музикантів та мандрівних комедіантів (їх 11, $\approx 3\%$) *Fedeler, Geiger, Tanzer* та ін.; осіб, що займалися лікувальною справою (їх 9, $\approx 3\%$) *Arzt, Heiler* та ін.; військових і зброярів (їх 9, $\approx 3\%$) *Obergeschwandner, Pizler Schützer* та ін.; будівельні професії (їх 8, $\approx 2\%$) *Klebner, Maurer Ziegler* та ін.; перевізників (їх 8, $\approx 2\%$) *Flossmann Kornheltzler, Schiffner* та ін.

Результати словотвірного аналізу відірифосійних прізвищ показали, що вони найчастіше утворювались від апелятивів зміною функції, тобто лексико-семантичним способом (*Bauer, Hacker, Keppler* та ін.), таких $\approx 92\%$; близько 7% складають композитні утворення (*Baudrexler, Forstmeier, Neuhuber* та ін.) Поодинокими є приклади суфіксальних (*Kockel, Schmiedle*), флексивних утворень (*Meisels*) — $\approx 1\%$ та прізвищ утворених стягненням основ (*Schmiedsen*) — $\approx 1\%$.

Серед прізвищ, які утворені від основ, що вказують на характерні особливості людини, є 83 ($\approx 53\%$) тих, твірні основи яких називають внутрішні властивості денотатів, і 72 ($\approx 47\%$) тих, в основах яких представлені лексеми на позначення зовнішніх характеристик людини. Серед назв за внутрішніми властивостями людини кількісно переважають (66, $\approx 79\%$) такі, що позначають особливості поведінки та характеру (*Gramm, Gut Kühn* та ін.). Слабше (6, \approx

, 7%) представлені прізвища, основами яких виступають лексеми на позначення розумових здібностей людини (*Klug, Schule, Weiser* та ін.). Щодо основ, які називають зовнішні ознаки, то характеристики росту ваги та постави (*Dorr, Fettel, Knorr* та ін.) представлені повніше (їх 21, $\approx 29\%$), а віку (їх 8. $\approx 11\%$), вроди (їх 10. $\approx 14\%$), кольору обличчя чи тіла (їх 8. $\approx 11\%$) відзначаються обмеженою кількістю прикладів.

Аналіз словотвірної будови прізвищ цієї групи свідчить, що переважну більшість (108, $\approx 70\%$) утворено шляхом онімізації апелятивів (*Grob, Lang, Weiß* та ін.). 41 прізвище ($\approx 27\%$) ми визначили як суфіксальні утворення (*Hochmann, Lärmer, Möckel* та ін.), серед яких переважають деривати з суфіксом -er. 5 прізвищ ($\approx 3\%$) цієї групи є композитами (*Langermann, Liebermann*).

У групі прізвищ, лексичною базою творення яких стали топографічні ознаки, кількісно переважають основи, що характеризують ландшафт — гірську чи рівнинну місцевість, водойми (*Berger, Bachmann, Ebner* та ін.). Прізвища, мотивовані такими основами, становлять ≈ 54 відсотки. Порівняно високим антропонімним коефіцієнтом ($\approx 23\%$) відзначаються позначення площі, вулиць, якоїсь характерної будови (*Burger, Hoffer, Platzer* та ін.). Значно менш продуктивними у німецькому прізвищесворенні виявилися топоапелятиви, які називають місце розташування житла (*Ecker, Grenzier, Untersteiner* та ін.). Вони зафіксовані всього у 10 ($\approx 12\%$) прізвищах.

Найпродуктивнішим способом творення прізвищ від топоапелятивів був суфіксальний (*Feldner, Holzinger, Koppelmann, Kuppler* та ін.); таких дериватів виділено $\approx 87\%$, основну частину їх становлять деривати із суфіксом -er. Рідше антропонімізація відбувалася словоскладанням ($\approx 10\%$); *Mauerstütter, Oberbuchler, Weißhofer* та ін.; семантичним шляхом ($\approx 2\%$); *Landmann* за допомогою флексії родового відмінка ($\approx 1\%$); *Eibel*.

Усього близько 40% прізвищ мотивовано основами, які вказують на етнічну приналежність особи (*Dotz, Dietzsch, Schwab* та ін.). Допрізвищезва семантика твірних основ цих прізвищ навіряд є суміш з етимологією та етнічними групами німецькомовних регіонів.

Щодо словотвірної будови прізвищ цієї групи, то основну частку (88%), складають лексико-семантичні утворення (*Bayer, Preuß, Sachs* та ін.); виняток становлять три деривати, утворені за допомогою демінутивного суфікса (*Frankl, Freschl*).

Нечисленими є основи, які позначають соціальне становище (їх 13, $\approx 2\%$; *Bischof, Graf, Hausknecht* у словотвірному плані це виключно семантичні утворення), та родинні зв'язки (їх 10, $\approx 2\%$; *Brudermann, Schwager, Zwilling*; у цій групі теж домінують семантичні утворення). Очевидно, лексеми на позначення таких характеристик рідко зазнавали антропонімізації, однією з причин чого може бути і кількісна обмеженість цих лексичних розрядів.

Прізвища, основи яких, згідно з їх первинною семантикою, відносимо до категорії неособових назв (політна impersonalia), складають 330 антропонімічних одиниць, тобто $\approx 34\%$ від загальної кількості прізвищ, твірними основами яких є апелятиви. У цій категорії виділяється 9 лексико-семантичних груп відповідно до первісної семантики твірних основ. Високим антропонімним коефіцієнтом відзначалися назви знарядь праці, побутових предметів та їх частин (*Bank, Becher, Hammrl, Mühlrad* та ін.). Ця лексико-семантична група репрезентує 72 ($\approx 22\%$) неособові назви, 59 ($\approx 18\%$) лексем нараховує лексико-семантична група назв тварин (*Beer, Fuchs, Nachtgall, Tiger* та ін.). Середнім антропонімним коефіцієнтом відзначаються лексеми на позначення рослин (їх 45, $\approx 14\%$; *Erlbaum, Fesler, Gras, Pulz* та ін.), абстракцій (їх 42, $\approx 13\%$; *Bröll, Feuer, Geist* та ін.), рельєфу, різновидів ландшафту і шляхів сполучень (їх 38, $\approx 12\%$; *Bredl, Finster, Platz* та ін.). Низькопродуктивними на антропонімному рівні виявилися анатомічні назви (їх 20, $\approx 6\%$; *Daum, Finger* та ін.); назви явищ природи і різних часових понять (їх 18, $\approx 5\%$; *Frost, Hornung, Wind* та ін.); назви одягу, взуття і прикрас (їх 17, $\approx 5\%$; *Hut, Pelz, Schuh* та ін.) і назви видів їжі та продуктів харчування (їх 9, $\approx 3\%$; *Grieß, Reis, Wein* та ін.).

Семантичний аналіз апелятивних твірних основ німецьких прізвищ Закарпаття

свідчить, що їх лексичною базою є різноманітна апелювативна лексика німецької мови, яка характеризує історичні, економічні, культурні сторони життя німецькомовного суспільства в час становлення прізвищ та відображає багатство лексичного складу німецької мови, що виявляється, зокрема, в омонімії та синонімії твірних основ досліджуваних прізвищ. В основах німецьких прізвищ Закарпаття закладено як загальнонаціональну, так і вузькодialeкtnу онімну та апелювативну лексику.

324 прізвища мотивовано особовими іменами. Етимологічний аналіз твірних основ відіменних прізвищ показав, що германські іменні основи більш продуктивні у прізвищстворенні аніж негерманські. Прізвищ, антропооснов яких містять автохтонні германські імена, нараховується 236 ($\approx 73\%$). Прізвищ, мотивованих негерманськими іменами, нами виявлено 88 ($\approx 27\%$). Це переважно імена християнського календаря таких — 43 ($\approx 90\%$).

Прізвищ, мотивованих жіночими іменами, у досліджуваному матеріалі нараховується всього 5 (*Bridl, Ermler, Regel* та ін.). С 4 прізвища, основи яких можуть бути пояснені і чоловічим, і жіночим особовими іменами (*Battler, Lehn*). Найпродуктивнішими у прізвищстворенні виявилися такі германські чоловічі імена: *Adalbert, Dietrich, Friedrich, Heinrich, Richard*.

Низьким антропонімним коефіцієнтом відзначаються 69 імен (*Arnold, Erhard, Gottlieb, Karl* та ін.). Від їхніх основ утворено лише по одному прізвищу.

З 88 негерманських імен найпродуктивнішими у творенні прізвищ виявилися такі християнські імена: *Christian, Johann, Mathias, Nikolaus* та *Peter*. Вони мотивували 35 ($\approx 41\%$) прізвищ. Від 37 імен (*Anton, Daniel, Martin, Simon* та ін.), що складало $\approx 77\%$ їх загальної кількості, утворено здебільше по 1 прізвищу. Основами частку негерманських імен складають чоловічі імена. Лише одне прізвище мотивовано жіночим іменем (*Geister*) і одне прізвище (*Basel*) виявляє подвійну мотивацію.

Зі значенням прізвища утворилися і від повних, і від коротких варіантів германських імен. Найпродуктивнішим аналіз прізвищ виявив три прізвища, мотивовані германськими іменами утворені шляхом суфіксально-семантичним способом творення за допомогою флексій родового відмінка та словоскладанням. Найпродуктивнішими у прізвищстворенні виявилися короткі іменні форми (*Alber, Dieter, Göbl, Uhlmann* та ін.) які лягли в основу 63% прізвищ. Найвищим антропонімним коефіцієнтом відзначається суфіксальна словотвірна модель. Значну частину прізвищ ($\approx 38\%$) утворено семантичним шляхом від повних імен (*Dietrich, Gerbert, Hubert, Oswald* та ін.). Структурно-словотвірний аналіз прізвищ, утворених від германських імен свідчить, що флексії та словоскладання не відзначалися продуктивністю в цій групі прізвищ.

Звірною основою найбільшої кількості прізвищ ($\approx 76\%$), мотивованих негерманськими іменами, стали усічені варіанти імен (*Achätz, Endl, Hansl, Leis, Tix* та ін.). Повні форми негерманських імен стали базою творення для $\approx 23\%$ німецьких прізвищ Закарпаття (*Adam, Elias, Markus, Paul* та ін.). В основах цієї групи прізвищ майже рівномірно представлені безсуфіксні та суфіксальні короткі форми. Серед суфіксальних форм найпоширенішими є ті, що містять демінутивний суфікс $-(e)n$ (*Ginzel, Heisl, Pichet* та ін.). Результати аналізу свідчать про те, що від негерманських імен рідко утворювалися прізвища за допомогою флексій та шляхом словоскладання.

Основи близько 13% прізвищ містять топоніми (*Basel, Bremer, Kölsch, Kützendorfer, Wiener* та ін.). Топонімі назви в основах німецьких прізвищ є свідченням інтенсивних міграцій населення в період становлення прізвищ. Всі топоніми, які лягли в основу відтопонімних прізвищ, належать до німецькомовного простору, за винятком кількох. Кількісно переважають прізвища, мотивовані топонімами, які функціонують в Баварії.

Німецькі прізвища Закарпаття, мотивовані топонімами, представлені майже виключно лексико-семантичними утвореннями.

Таким чином, семантичний аналіз прізвищевих основ, які відображають життя німецького суспільства XII - XVI ст у всіх його проявах, та структурно-словотвірний аналіз самих прізвищ свідчать, що німецькі прізвища Закарпаття є органічною складовою німецької антропонімійної системи

Література

- 1 Чучка П. П. Антропонимія Закарпаття: Автореф. дис...докт филол. наук. — К., 1970 — 45 с.
- 2 Чучка П., Меліка Г. І. Прізвища німецькомовного населення Закарпаття // Іноземна філологія — Львів, 1978-1979 — Вип. 50-53
- 3 Чучка П., Меліка Г. І. Віданелаятивні прізвища німецькомовного населення Закарпаття // Іноземна філологія — Львів, 1978-1979. — Вип. 50-53.
- 4 Müller A. Karpaten-Ruthenien Rückschau, Geschichte und Geschichten aus 200 Jahren (Maschinenschrift). — Ludwigsburg, 1954. — 244 S.
- 5 Pfrenzinger A. Mainfränkische Auswanderung nach Ungarn und den Österreichischen Erbländern im 18. Jahrhundert // Schriftenreihe der deutschen Forschungen in Ungarn. — Wien, 1941
- 6 Sas A. Ein Latifundium fränkischer Kirchenfürsten in den Nordostkarpaten (1728-1746) // Vierteljahresschriften — 1932 — Bd. 24.

Ірина Єфименко (Київ)

УКРАЇНСЬКІ АНТРОПОНІМНІ КОМПОЗИТИ XVII ст. (НА МАТЕРІАЛІ «ЛЕРЕВИСНИХ КНИГ 1666 року»)

In this paper the etymological analysis of the Ukrainian family names with compositive structure is proposed. These ones were functioned in XVII century and the most of them are formed by means of the stems compounding and which has the Old-Slavonic language appellative or personal names sources.

У досліджуваних пам'ятках простежується досить помітна кількість антропонімів композитної структури, що вживаються у функції прізвищевих назв. За походженням їх можна поділити на дві групи. До першої належать прізвищеві назви, в основі яких лежать давні слов'янські особові імена-композити, до другої — прізвищеві назви, в основі яких лежать віданелаятивні прізвиська. Серед аналізованих антропонімів трапляються окремі прізвищеві назви, виникнення яких можна пояснювати двома способами: як від особового імені-композита, так і від прізвиська композитної структури. Більшість розглянутих антропонімів належить до праслов'янської лексичної спадщини.

Б'ялогубенко (Логвин *Б'ялогубенко*, міщанин, м. Ніжин Чернігівської губ. [11: 256]). Антропонім утворився додаванням патронімічного суф. *-енко* до прізвиська *Б'ялогуб*. Буквально означає 'син *Б'ялогуба*'. У свою чергу, прізвиська *Б'ялогуб* сягає нсл. **bēlogōbъ* < **bēl(o)-* [20: 2, 79] і **gōbъ* [20: 7, 78]. Значення антропооснови допомагає відновити укр. *білогібий* '1) з білими губами; 2) молодий (у якого молоко на губах)' [5: 1, 77]. Щодо семантичної та структурної аналогії на антропонімному та апеллятивному рівнях пор., напр., рос. *Белобок* [4: 35] < *bēlovokъ*, [2(т): 2, 68]; *Белобород* [4: 35] < **bēlobordъ* [20: 2, 68], *Белоголов* [4: 35] < **bēlogolovъ* [20: 2, 69], укр. *Білозір* [12: 76] < **bēlozorъ* [20: 2, 76] та рос. **Черногуб* [4: 352].

Богомаз (Івашко *Богомаз*, бурлака, м. Сосниця Чернігівської губ. [11: 413]). Виникнення антропоніма можна пояснювати двома способами. По-перше, як семантичне утворення від особового імені-композита *Богомаз* < нсл. **bogomazъ*. **bog(o)-* [20: 2, 161-163] і **mazъ* [20: